

Moraalist teaduseni: Eesti naisliikumine ja kodumajandus 1920.–1930. aastatel

Anu Kannike*

■ 20. sajandi algupoolel toimusid lääneliku kodukultuuri käsitluses kiired muutused. Sajandi esimestel kümnenditel väärtustati ilusat ja puhast kodu kui naiseliku vooruslikkuse ja hoolitsuse kehastust. Pärast Esimest maailmasõda ei saanud hea perenaine olla pelgalt püüdlilik ja usin, sest teadususk tõstis kilbile eriteadmised. Moderniseerivas ühiskonnas hakkas kodumajandus muutuma teenimise kunstist teaduseks.¹ Teiseks murranguks oli arusaam, et kodukultuur pole perekonna eraasi, vaid ühiskondlikult oluline teema, millest rääkima ja mille üle otsustama sobivad kõige paremini naised, ja vähe sellest – naiste ekspertteadmised aitavad ka ühiskondlikku elu edendada. 1911. aastal Stockholmis toimunud Rahvusvahelise Naissufražistide Ühenduse kongressi avakõnes „Kodu ja riik“ ütles kirjanik Selma Lagerlöf, et meeste loodud riik ei toimi, sest seal puudub naiste kompetents.² Ka teised tollased naisliikumise tegelased rõhutasid, et tsivilisatsiooni kriis on tingitud naiste vähesest osalusest avalikus elus. Majapidamine sai ühiskondliku majanduse metafooriks ja kodu riigi metafooriks, mis võimaldas naistel väita, et just neil on eriline kutsumus ja eeldus reformida ka elu väljaspool kodu. Nii kujunes kodukultuurialane pädevus naistel ka ühiskondliku emantsipatsiooni võimaluseks ja vahendiks.

Areng ratsionaalse kodukäsitluse ja kodumajanduse suunas polnud lineaarne. Ka sõdadevahelise Eesti avalikus diskursuses säilis kodu (rahvus)romantiline ja sentimentaalne kuvand. Veelgi enam, teadususk oli küll uus, kuid seda jutlustati üsna samamoodi kirglikul ja patrooneerival moel kui varem kõlblust ja alandlikkust. Nüüd astusid „uude ellu“ viivate (lunastuslike) vooruste kohale teadmised ja puhtus. Ka eksisteerisid 1920.–1930. aastail kõrvuti perenaise rolli vastuoksuslikud tõlgendused konservatiivsest naisõiguslikuni. Näiteks juhtiv kodundusekspert Hilda Ottenson kirjutas: „Naise pääülesandeks on ja jääb inimkonna parandamine, selle tsiviliseerimine nii perekonnas kui ühiskonnas. Seepärast on põhjendatud üldise kodumajandushariduse vajadus.“³ Samas aga tõesed õigusteadlane ja naisliikumise tegelane Veera Poska-Grünthal: „Naise laialdasem tööala, majapidamine, kahjuks ei leia veel õiglast hindamist [– –] Sageli peab kodust tööd tegev pereema kuulma, et tema raiskab ära kõik selle, mis teised majasse toovad ega too ise mingit kasu perekonnale.“⁴

Senised eesti naiste majandusliku, õigusliku ja kultuurilise emantsipeerumise arengut käsitletud uurimused on rohkem keskendunud 19. sajandi lõpule ja 20. sajandi algusküm-

* Anu Kannike (1967), PhD, vanemteadur, Eesti Rahva Muuseum, Muuseumi tee 2, 60532 Tartu, anu.kannike@erm.ee

¹ S. Rowbotham. *Dreamers of a New Day. Women Who Invented the Twentieth Century*. Verso, 2010; B. Ehrenreich, D. English. *For Her Own Good. Two Centuries of the Experts' Advice to Women*. Anchor Books, 2005.

² J. Bergenmar. Selma Lagerlöf, Narrative and Counter-Narrative. The Question of Sources in the Historical Understanding of an Author's Works. – Ideas in History. *Journal of the Nordic Society for the History of Ideas*, 7 (1–2), 2013, lk. 71–94.

³ H. Ottenson. Rahvusvaheline kodundusõpetuse kongress. – *Taluperenaine* 1939, nr.10, lk. 259.

⁴ V. Poska-Grünthal. *Naine ja naisliikumine*. Eesti Kirjanduse Selts, 1936, lk. 37.

nendite⁵ ning 1930. aastad on jäänud mõnevõrra tagaplaanile. See on ka mõistetav, sest naisküsimus kerkis avalikus diskussioonis jõuliselt esile 1905. aasta revolutsiooni õhustikus ja jäi aktuaalseks ka Esimese maailmasõja ning sellele järgnevail aastail. Naiste ühiskondliku rolli tõus oli osa suurest kultuuripöördest, mida iseloomustas kiirenenu üleminek valdavalt suulisest talupojauhiskonnast moodsasse kirjalikku linnaühiskonda.⁶ 1907. aastal asutati Tartu Naisselts, mis asus esimesena tegelema naisküsimumustega. Pöördeliseks sündmuseks oli seltsi algatusel 1917. aasta juunis toimunud I naiskongress, kus nõuti naiste täielikku üheõiguslust meestega.⁷ 1920 asutati Naisliit, mille juhid asusid võitlema uue demokraatliku abielu- ja perekonnaseaduse ning naiste tööhõive eest.⁸ Helmi Mäelo kirjeldab seda perioodi kui aega, mil „naine tõstis pead ühiskondliku mõtlejana“.⁹ Radikaalsem naistegevus mitmel põhjusel siiski tuult tiibadesse ei saanud, vaid laiema kandepinna saavutas mõõdukam suund, mis pani põhirõhu kodu ja pereelu tsiviliseerimisele.

Kogu sõjaeelse kümnendi Euroopas oli moderniseerimise mõju naistele ambivalentne – nende ees avanesid uued võimalused eneseteostuseks väljaspool kodu. Samas oli majanduskriis nende töövõimalusi piiranud ja mitme riigi, eriti näiteks Saksamaa poliitika soosis pigem naiste naasmist koduvaldkonda, ehkki tõstis esile koduperenaise ja ema ühiskondlikku tähtsust. Niisiis kujunes kodumajandus põnevaks kultuurilis-poliitiliseks väljaks, kus pörkusid mitmesugused jõujooned. Millise positsiooni võtsid selles olukorras seda juhtinud Eesti naisliikumise aktivistid? Ajakirjanduse kajastuste, paraadpiltide ning esindusisikute kõnede põhjal võib see näida stagneerumise ning kohanemisena autoritaarse riigi patriarhaal-rahvuslike loosungitega.¹⁰ Seda pilti saab aga nüansseerida, käsitledes kodumajandust mitte kui olmesfääri, vaid ka kui poliitilise tähendusega diskursust ja praktikat. Pikemalt peatun Kodumajanduskoja püüetel reformida ühiskonda argikultuuri moderniseerimise kaudu.

Kas naised vaiksids? Kodumajanduskoda (1936–1940)

Teaduspõhisele kodumajandusele panid Eestis aluse Põhjamaade eeskujul rajatud kodumajanduskoolide¹¹ naisõppejõud ja seda ehitati järjepidevalt ning süstemaatiliselt üles umbes 1910. aastast kuni 1940. (osalalt 1944.) aastani.¹² Neid naisi võib pidada uut tüüpi arvamusi- liidriteks, kelle sihiks oli rahvast tsiviliseerida ja seeläbi ka naise emantsipatsiooni toetada.

⁵ Näiteks T. Kirss. Ruthi õed: sajandipöörde naiste reaalsus ja fantaasia. – Ariadne Lõng 2004, nr.1–2, lk.13–28; K. Reinfeldt. Naise emantsipatsiooni küsimus Eestis 1920. aastatel Postimehe ja Päevalehe põhjal. Bakalau-reusetöö. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut. Tartu, 2013. <http://dSPACE.ut.ee/handle/10062/33428>; S. Kivimäe. Esimesed naisseltsid Eestis ja nende tegelased. – Seltsid ja ühiskonna muutumine. Toim. E. Jansen ja J. Arukaevu. Eesti Ajalooarhiiv, TA Ajaloo Instituut, 1995. lk. 118–135; S. Kivimäe. Frauen und Frauenbewegung in Estland von der Jahrhundertwende bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkrieges. – Archiv für Sozialgeschichte 34, 1994, lk. 199–221; S. Tamul. Naisüliõpilased Tartu Ülikoolis 1905–1918. – Vita academica, vita feminea. Koost. S. Tamul. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1999.

⁶ J. Kivimäe. Sõda ja kultuuriline pööre. – Esimene maailmasõda ja Eesti. Koost. ja toim. M. Hinrikus, A. Mattheus. Tallinna Ülikool, TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2015, lk. 23–65.

⁷ Esimene Eesti naiskongress 27. mail 1917. a. Tartus. – Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat. Ülevaade E.N.Liidu esimesest tegevusjärgust november 1921 – märts 1923. Toim. H. Jansen, A. Ostra-Oinas, M. Reisik, lk. 132–138.

⁸ Kuigi 1920 vastu võetud põhiseaduse kohaselt olid kõik kodanikud võrdsed, jäi kehtima Balti eraseadusest pärinev tsiviilseadustik, mille kohaselt kuulus naine mehe eestkoste alla.

⁹ H. Mäelo. Eesti naine läbi aja. Varrak, 1999, lk. 73.

¹⁰ S. Kivimäe. Frauen und Frauenbewegung, lk. 219–220.

¹¹ Vt. pikemalt: A. Kannike, E. Bardone. Veri või vili! Võitlus tervisliku toitumise eest 20. sajandi algupoole Eestis. – Tuna 2018, nr. 2, lk. 42–59.

¹² Tuleb märkida ka selle aja kodukultuuri suurt järelmõju nõukogude ajal kultuurilise järjepidevuse seisukohalt. Vt. E. Bardone, A. Kannike. Remebering Soviet Food Culture: Experiences of a Memory Community in Estonia. – Food and History 18 (1–2), 2020, lk. 115–142.

Perenaise kutsumuseks ei olnud nende nägemuses maja ülemteenija roll, vaid ta pidi olema nii era- kui ka avalikus elus oma väärtusest teadlik ja oskama oma teadmisi kehtestada. Kodumajanduse arendamine Eestis oli algusest peale tihedalt põimunud naiseltside tegevusega. 1920. aastatel kujunes sellel ühisel alusel välja kodumajanduskoolide võrgustik ja ilmuma hakkasid mõjukad ajakirjad Eesti Naine (1924) ning Taluperenaine (1927). 1928 asutatud Eesti Maanaiste Keskseksi juhatusel hakati rajama arvukaid perenaiste seltse ja korraldama kursusi. Iseseisvusaja teise kümnendi alguseks oli moodsa argielu ehitamisse kaasatud ärksam osa nii maa- kui ka linnanaistest.

1930. aastate alguseks oli selge, et seltsitegevuse kandepind küll laienes, kuid radikaalsema naisliikumise toetus jäi ahtaks. Kuigi naised said hääleõiguse 1917, valiti kohalikesse ja riiklikesse esindusorganitesse vaid üksikuid naisesindajaid, sest kandidaate oli vähe ja naised hääletasid ikkagi pigem meeste poolt. 1930. aastal oli sotsiaaldemokraadist ajakirjanik ja feminist Helmi Jansen sunnitud tõdema: „Nõudmised, mis meie demokraatlikuim põhiseadus ja riigikord seavad teadlikule kodanikule, on põrganud vastu ettevalmistamata ja poliitiliselt ükskõikset naismassi [– – –] Tegelikkuude ülesannete ette rakendada meie naist näib olevat kergem kui teda huvitada enam abstraktsematest, nagu seda on seadusandlus, olgugi see seotud küsimustega, mis naist puudutavad kõige valusamini.“¹³ Eesti Naise peatoimetaja Helmi Mäelo iseloomustas toonaseid olusid sarnaselt: „[– – –] naiste osavõtt seadusandlikest organitest jääb väga väikeseks [– – –] puudub suurtes naiste hulkades arusaamine oma kodanikukohustustest ja -õigustest. On nagu enesestmõistetav, et välised asjad ajab mees.“¹⁴ Ka majanduskriis, mis tõi kaasa paljude naiste vallandamise,¹⁵ naiste poliitilist aktiivsust ei suurendanud. Ajakiri Naiste Häääl (1926–1932), mida toimetas Naisliidu juht, feministlike vaadetega Marie Reisik ja milles käsitleti peamiselt naisõiguslikke teemasid, lõpetas ilmumise lugejate vähesuse tõttu. 1930. aastate teisel poolel mõjutas naisliikumise väljundeid kahtlemata ka süvenev rahvuslus, näiteks toetas riik tugevalt emadepäeva tähistamist ja rahvariiete propageerimist. Samas ei saa seda siiski pidada põhjuseks, miks „ei sobinud feministlik mõtteviis enam poliitilisele maastikule“.¹⁶ Paraku polnud selleks suurt huvi ega valmidust varemgi.

1936. aastal loodi Kodumajanduskoda (edaspidi KMK) osana autoritaarse riigi korporatiivsest süsteemist. Kutsekodade (kokku 15) loomise algne eesmärk oli valitsuse toetuse kindlustamine, klassivastuolude tasandamine, kutsealal töötajate soovide vahendamine valitsusele ja seltskonna eliidi koondamine.¹⁷ 8. novembril 1935 välja antud seaduse kohaselt pidi KMK koondama kodumajanduse alal tegutsevaid naisorganisatsioone, kaitsma erialaseid huvisid, samuti arendama kodumajandust kui kutset „solidaarsete ühistööle kõigi teiste kutsetega“.¹⁸ Ajastut iseloomustas patriarhaalsete meeleolude tugevnemine ja avalikus diskursuses, eriti Riikliku Propaganda Talituse¹⁹ tegevuses seostus sõna „kodu“ eeskätt rahvusühtsuse ja pereväärtustega. Seetõttu võiks eeldada, et KMK jäi pelgaks võimuripatsiks, mis kinnistas naise tegevusaladeks teisejärgulised eluoluteemad.

Ometi nimetab Helmi Mäelo oma mälestustes koja loomist naiste suurimaks avalik-õiguslikuks saavutuseks Teise maailmasõja eelses Eestis.²⁰ Koja asutamist kajastas ka meedia

¹³ H. Jansen. Lõpusõna. – Kümme aastat Eesti Naisliitu 1920–1930. Eesti Naisliit, 1930, lk. 43–45.

¹⁴ H. Mäelo. Eesti naine läbi aja, lk. 247.

¹⁵ 1932 kehtestatud teenistusvahetuste korraldamise seadus võimaldas teatavatel juhtudel vallandada töötava abielunaise, kelle mehel oli püsiv töökoht. Vt. M. Pihlamägi. Tööpuudusest Eesti Vabariigis aastail 1918–1940. – Acta Historica Tallinnensia 2006, nr. 10, lk. 121–141.

¹⁶ Vrd. S. Kivimäe. Frauen und Frauenbewegung, lk. 218.

¹⁷ A. Pajur. Autoritaarne Eesti. – Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Ilmamaa, 2005, lk. 94.

¹⁸ Kodumajanduskoja seadus. – Riigi Teataja 1935, nr. 95, art. 783, lk. 2213–2218.

¹⁹ Vt. pikemalt: L. Vaan. Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul. Magistritöö. Tartu, 2005. <http://dSPACE.ut.ee/bitstream/handle/10062/1208/vaan.pdf>

²⁰ H. Mäelo. Eesti naine läbi aja, lk. 209.

(mõneti küll liialdades) suure edusammuna, millega naised on saanud „poliitilise omavalituse“, ühtlasi võimaluse vabastada naisliikumine sõltuvusest poliitiliste erakondade vahelisest võitlusest.²¹ Rahva hulgas hakati KMK-d nimetama naiste parlamendiks,²² kuid kas see peegeldas pigem naiste eraldamist oma marginaalsele määrgumaale või uue institutsiooni mõjukust? Kas nn. vaikiva oleku aastatel naiste esindusinstituudid vaid mugandusid oludega? KMK osaliselt säilinud arhiiv,²³ samuti juhtivate kodumajandusekspertide kõned ja kirjutised võimaldavad otsida neile küsimustele vastuseid.

KMK-d rahastas riik peamiselt Haridusministeeriumi kaudu²⁴ ning koda omakorda jagas lõviosa sellest rahast toetussummadena nõuandetegevuseks juba eksisteerivatele naisorganisatsioonidele. KMK 50 liiget esindasid üsna laiu kihte, sellesse kuulusid valitud esindajad seni kodumajanduslikku vabaharidustööd korraldanud Eesti Maanaiste Keskseksist (34) ja Eesti Naisliidust (16), kes keskendusid vastavalt maa- ja linnakodude problemaatikale. Teaduspõhisest suunitlusest annab tunnistust see, et koja liikmeteks nimetati ka kümme naiseksperti, kellest tuntuimad olid kasvatusteadlane Ella Treffner, arst Mari Ambros, arhitekt Erika Volberg (Nõva), jurist Elise Aron ja kodumajandusteadlane Alma Martin. Moodustati neli toimkonda: toitlustus-; aiandus- ja kodukorrasutus-; käsitöö- ja kodutööstus-; lastehoiu, tervishoiu ning kodukasvatustoimkond. Oluline oli see, et koda suunas oma tegevuse kõigile naistele, nii palgatöötajatele²⁵ kui ka taluinimestele, mitte ainult koduperenaistele. Koja materjalide analüüs lubab väita, et juhataja Linda Eenpalu täitis pigem esindusisiku rolli, kandevalitiivkat kujundav ja praktilist tööd korraldav osa oli koja palgalistel ametnikel, eriti peasekretär Hilda Ottensonil²⁶ ja kodukorrasutus-aiandusnõunik Mari Kauril ning kodukäsitöönõunik Tiiu Kadakul. Koja palgal olid ka kangur ja (1938. aastast) keemik, samuti värvati lisalepingutega tööle konkreetsete ülesannete täitjaid, näiteks Rahvarõiva Peakomitee esindaja, meditsiiniõde tööks imikute teemal ning piirialade naiste nõustaja.²⁷ Lisaks töötasid KMK summadest nii Maanaiste Keskseksist kui ka Naisliidu kodumajandussekretärid, nõunikud ja maakondade ning linnade konsulendid. Viimaseid koolitati regulaarsetel nõuandepäevadel ja varustati õppevahendite, tööriistade jm. tarvilikuga.

1937. aasta algul sai KMK uued ruumid Tallinnas Pikk tn. 36, kus avati nõustamisteenus ja raamatukogu. Lisaks asuti vastama kirjalikele päringutele ja telefonikõnedele, käidi regulaarselt üle maa loenguid pidamas ning koostati õppematerjale ja nõustati kodumajanduskoole. Koja ruumidesse seati sisse katseköök ja kudumistöökoda huvilistele kangaproovide valmistamiseks. Keemik tegeles mitmesuguste puhastusvahendite ja materjalide laboratoorse katsetamisega.

KMK töö korraldamisel võeti eeskju mitmelt poolt – kõigepealt Rootsist ja Taanist, millega peasekretär Ottensonil olid tihedad sidemed ja mida ta oma artiklites sageli eeskjaks seadis. Pikemaiaid õppekäike tegid KMK töötajad ka Saksamaale ja Poola ning näib, et kõige rohkem võetigi üle Berliini alalise kodumajandusnäituse, Saksamaa majanduskuratooriumi kodumajandusosakonna ja Varssavi kodumajandusinstituudi tegevusest, samuti Soome

²¹ Kodumajanduskoda. Eesti naise õiguste laienemine. Eesti naist ootavad uued ülesanded. – Postimees, 14.05.1936.

²² Riigikogusse kuulus vaid KMK esinaine Linda Eenpalu, kes oli selle ülemkoja – Riiginõukogu – liige.

²³ RA, ERA.2638. Kodumajanduskoda.

²⁴ Koja aastaeelarve oli 1930. aastate lõpul umbes 100 000 krooni, täpseid summasid on raske nimetada, kuna kõik dokumendid pole säilinud ja üksikuteks aktsioonideks eraldasid lisaraha ka teised riigiasutused, nagu Siseministeerium ja Riiklik Propaganda Talitus.

²⁵ 1934. aastal oli neid umbes 27% naistest, vt. V. Poska-Grünthal. Naine ja naisliikumine, lk. 86.

²⁶ Hilda Ottenson (1896–1990) oli Eesti tuntumaid kodumajanduseksperthe. Tä töötas õpetaja ja juhtajana majapidamiskoolides, oli 1936–1940 Kodumajanduskoja peasekretär, samuti aktiivne publitsist, ajakirja Taluperenaine toimkonna liige 1927–1940.

²⁷ Kodumajanduskoda teisel tegevusaastal I.IV.1937–31.III.1938. Kodumajanduskoda, 1938, lk. 5; Kodumajanduskoda kolmandal tegevusaastal I.IV.1938–31.III.1939. Kodumajanduskoda, 1939, lk. 3.



Kodumajanduskoja peasekretär Hilda Ottenson (paremalt teine) selgitusi jagamas. Paremalt kolmas Kodumajanduskoja esinaine Linda Eenpalu. AM F 233319: 18

Marta-liidult, kellega olid regulaarsed suhted.²⁸ KMK laiahaardelisest tegevusest kerkib esile kaks valdkonda, kus koja reformimeelsus kõige tugevamalt avaldus: kodukorrastus ja toitumiskultuur.

Mitte kodukaunistamine, vaid kodukorrastamine!

1936, mil KMK asutati, käivitus Eestis kodukaunistamiskampaania, mida juhtis Riiklik Propaganda Talitus, kuid milles osalesid aktiivselt ka naisorganisatsioonid. Tegelikult asus riiklik propaganda võimendama ja rahvusliku missioonina esitama – tõsi, ka tugevalt rahaliselt toetama – seda tööd, mida naised olid juba mitukümmend aastat teinud. Samas on kõnekas, et koja üks toimkondi oli kodukorrastus, mitte kodukaunistus. KMK dokumente ja juhtide avaldusi vaadates ilmneb, et loosunglikku lähenemist seal polnud ja nõustamistegevus oli vägagi praktiline.

Ühest küljest oli iseseisvusajal tehtud küll suuri edusamme rahva elutingimuste parandamisel, linnades kerkisid uued korterelamud ehituslaenu abil ja riigi toel ehitati ka maale uusi arhitektide projekteeritud elamuid. Nii projekteeriti 1932–1939 Põllutöökoja ehitustalituses 2643 taluelamut ehk umbes kümnendik tollal ehitatud talumajadest. Mõned neist olid üsna moodsad, näiteks August Volbergi 1925. aastal kavandatud väiketalu projekt nägi ette koguni kahte kööki, sahvrit ja keldrit.²⁹ Teisalt jättis nii elamute arhitektuuris, mugavustes kui ka elanike suhtumises oma eluasemesse paljugi soovida. Etnograafilised allikad, statistika ja mälestused peegeldavad moodsa elu standarditest kohati kaugele maha jäävat pilti nii elamukultuurist kui ka hügieenioludest.³⁰ Peamised moodsate ideede kandjad ja levitajad olid nooremad keskklassi kuuluvad ja/või majapidamiskoolides käinud naised. Madalamaid sotsiaalseid kihte õpetasid-sundisid kultuurse kodu norme järgima eeskätt riiklikud institutsioonid, nagu üldhariduskoolid, haigemajad või vanglad. Vastuolulisi arusaamu kodukorrastusest peegeldab näiteks Elo Tuglas oma mälestustes: „Eile (24. veebruaril 1929) vabanes vangist amnestia tõttu majahoidja poeg, kes oli enamluse pärast viis aastat kinni. [– – –] Ema on

²⁸ RA, ERA.2636.1.6. Kodumajanduskoda. Artiklid ja töökavad aianduse ja kodukorrastuse küsimustes. 1936–1940.

²⁹ H. Pärdi. Eesti talu. Uuem taluarhitektuur 1850–1950. Tammerraamat, 2021, lk. 182.

³⁰ H. Pärdi. Eesti argielu. Teekond moodsasse maailma. Tänapäev, 2017.

Kodumajanduskoja
peasekretär Hilda
Ottenson ja
nõuküsija, 1937.
AM F 23319: 9



ropult must eit. Täna oli poeg terve päeva süngist ja süngi alt kaltse välja õngitsenud. Isegi õhuaken oli avatud. Oli väga nõudnud puhtust, kuid ema oli öelnud: ma olen vaene, mulle hea küllalt. Poeg on aga vanglas puhtusega tutvunud ja arvanud, et ka vaene võib puhas olla.³¹

Kui kodukaunistusliikumine tähtsustas majade välisilmet, haljastust ja lipuväljakuid, siis KMK keskendus peamiselt siseruumile, eriti köögi ja panipaikade muutmisele perenaisele mugavamaks, valgemaks, puhtamaks ja tervislikumaks. See lähenemine ei olnud uus, vaid seda olid järjekindlalt propageerinud seltsid ja naisteajakirjad, kuid 1930. aastate teisel poolel jätkati seda aktiivsemalt, liikudes soovitud nõudmistele. Olmeküsimuste tõstatamisel lähtuti vajadusest sekkuda kõige aktuaalsemate sotsiaal- ja tervishoiuprobleemide lahendamisse.

KMK poliitiline aktiivsus väljendus kõige jõulisemalt regulaarsete märgukirjade koostamises naiste tööhõive, tervishoiu, toitlustuse jm. küsimustes. Elamupoliitika vallas oli tähelepanuväärne 1937. aasta märgukiri Majaomanikkude Kojale, Inseneride Kojale, Arhitektide Ühingule, Inseneride Ühingule, Ehitusametile, Põllutöökojale, Asundusametile, Teedeministeriumile ja kõigile kohalikele omavalitsustele hoonete otstarbekohasema ehitamise, korteri jaotuse ja sisustuse paigutamise asjus, „juhtides tähelepanu seni väga teravalt esinenud puudustele eriti perenaise seisukohalt“.³² Tõdeti, et riik ja ettevõtjad peaksid kaasa aitama parema ja elulähedasema elamutüübi väljatöötamisele. Rõhutati, et suur osa naisi on palgatööl ja peab kodutoimetusi tegema oma puhkeajal, kuid ei olemasolevad ega isegi moodsad korterid võimalda majapidamistööd mugavalt teha. KMK tõi eriti esile suurema perega väikekorterid, kus polnud pahatihti otstarbekaid kööke ega ka võimalust magamiskohti mahutada. Samuti leiti, et lisaks korralikule ventilatsioonile, kanalisatsioonile ja valgustusele vajab parandamist ka teenijate olukord; nõuti, et teenijatuba peab olema piisavalt avar, et sinna mahuks ka mööbel. Kokkuvõttes toonitati, et esinduslikule küljele ei tohi ohvriks tuua otstarbekust ja mugavust. KMK pidas nende eesmärkide saavutamiseks läbirääkimisi Põllutöökoja, Asundusameti jt. arhitektuurivõistluste korraldamiseks, nimetades eriti oluliseks kavandeid maal olevate asundus- ja kesktalude ning linnade tööliskorterite tarvis. Vaesemate perede jaoks püüti leida ka „voodit asendavate magamisvõimaluste“ lahendusi.³³

³¹ E. Tuglas. Tartu päevik 1928–1941. Tänapäev, 2008, lk. 12.

³² Kodumajanduskoda teisel tegevusaastal, lk. 7–8.

³³ RA, ERA.2636.1.6. Kodumajanduskoda. Artiklid ja töökavad, l. 31.

Tähelepanuväärsed olid ka koja liikmete esinemised. Nii esines sõnavõtuga 1938. aasta aprillis toimunud üleriiklikel kodumajanduspäevadel KMK liige arhitekt Erika Nõva.³⁴ Ta kritiseeris kodukaunistamiskampaania rõhku väliste kohendustele, nagu fassaadide värvimine, ajal, mil talud on „üldiselt veel korraldamata“ nii planeeringult, varustuselt kui ka töö otstarbekalt kavandamiselt, neis puudub kanalisatsioon, vajalik köögisüsteem ja kõrvalruumid. Küsimus polnud ainult rahapuuduses, vaid sageli ka mõtteviisis: „Naiste huvides ei soovita talus kulutusi teha. Igaüks meist on näinud talusid, kuhu on muretsetud kõik põllutööd hõlbustavad masinad ja seaded [– –] kuid perenaine peab samas talus pesuvett pangega majast välja kandma ja muud sellesarnast tegema.“ Tollast üldist mentaliteeti peegeldab ka tõsiasi, et paljudes taludes kahvatusid tagasihoidlikud elumajad suursuguste lautade kõrval.³⁵ Nõva leidis, et kodukaunistamise hoogtöö tuleks nimetada kodukorralduse hoogtöök ja rõhutada just viimast: „Välispidise kodukaunistamistöoga aga lisaksime meie perenaiste niikuinii ülekoormatud õlgadele veelgi töökoormat.“ Ta leidis ka, et pole mõtet pühendada suurt aega ja vaeva edevatele iluaedadele, kui piisaks looduslikust õuemurust mõne puuga. Perenaise töövaeva suurendamise asemel võiks aiatöö pakkuda talle loova töö rõõmusid.³⁶ Veelgi skeptilisem on Erika Nõva kodukaunistuspropaganda tõhususe suhtes linnas, sest täiesti puudusid väikestes korterites elavatele lasterikastele peredele sobivad mööbliesemed ja planeeringulahendused: „Tõeline olukord salatakse maha ja elu nagu algaks kolmetoalisest korterist.“³⁷ Samas oli välise hiilguse ülehindamine mitte ainult riigiisade häda, vaid ka rahvale endale meelepärane: „Meie põeme veel praegugi osalt „saali“ või „võõrastetoa“-haigust, eraldades parema ruumi oma igapäevasest elamust, ja sisustame selle päämiselt ainult külaliste vastuvõtu kohaselt. Ka kahetoalises korteris muretsetakse elutuppa kallis saali- või söögitoamööbel kinnise polstri ja poleeritud pindadega. Et see aga kergesti määrdub, siis pannakse ta pesuriidest kotti, mis ainult siis ümbert ära võetakse, kui on tähtsamaid külalisi oodata. Seejuures aga magatakse kogu perega koos magamistoas ja köögis pole midagi päälle vanakraamiturult ostetud söögikapi ja lauakese, mille ümber ka süüakse.“³⁸ Nõva leidis, et just naised peaksid nõudma lihtsat, otstarbekat, kuid nägusat kodumööblit.

KMK teisedki arvamused rõhutasid naise iseseisva kriitilise mõtlemise olulisust. Propageeriti ratsionaalseid töövõtteid ja kvaliteetseid majapidamisvahendeid, kuid samas näitas ekspertide kogemus, et nende omaksvõttu ei tarvitsenud takistada vaesus. Levinud oli elustiil, mis pidas liigseks kulutuseks muretsetud tööd kergendavaid riistu või hoolitseda tervise eest. Samas võidi koju seisma osta luksusmööbel või klaver isegi siis, kui majas puudus veevärk või kanalisatsioon.³⁹ Lisaks sellele olid juba varasematest aegadest kodude planeeringus ja sisustuses kinnistunud traditsioonilised hierarhiad ja soosuhed. Mehe privaatseid „oma ruume“ (näiteks kabinetti) peeti esmatähtsaks ja loomulikuks, naist nähti pigem teenindavate ja vähem oluliste ruumide (nagu köök võis sahver) juurde kuuluvaks.⁴⁰

KMK pidas Ringhäälingus regulaarseid kodumajandusalaseid saateid perenaistele, näiteks ainuüksi 1939. aastal peeti 51 kahekümneminutilist ja 145 viieminutilist loengut.⁴¹ Neis jagati tavaliselt väga konkreetseid näpunäiteid kodu ja kodutööde ratsionaalsemaks ja teadus-

³⁴ E. Nõva. Elamuprobleem linnas ja maal. – Kodumajanduskoda kolmandal tegevusaastal. Kodumajanduskoda, 1939, lk. 64–71.

³⁵ H. Pärdi. Eesti talu, lk. 180.

³⁶ E. Nõva. Elamuprobleem linnas ja maal, lk. 67.

³⁷ Samas, lk. 70.

³⁸ Samas, lk. 71.

³⁹ A. Imakaevu. Kodumajanduse ratsionaliseerimise lähemaid ülesandeid. – Kodumajanduskoda kolmandal tegevusaastal. Kodumajanduskoda, 1939, lk. 78.

⁴⁰ I. Ruudi. Eluruum soosuhete mõjutajana ja peegeldajana. – Vikerkaar 2020, nr. 7. <http://www.vikerkaar.ee/archives/26316>

⁴¹ RA, ERA.2636.1.9. Kodumajanduskoda. Raadioloengute „5 minutit perenaistele“ konspektid. 1938–1941; Kodumajanduskoda kolmandal tegevusaastal, lk. 42.

põhisemaks korraldamiseks. Kõnekas on KMK liikme arhitekt Mann Sarve raadioloeng, milles ta nõudis tähelepanu seni valulapseks jäänud panipaikadele ja kõrvalruumidele: „Pole haruldane, et samal ajal kui trepikoda toretseb oma avarate möödetega ja laemaalidega, köök on surutud mõnda ebamäärases näolisse ülejäänud nurka, ebaotstarbekohasena ja liig nappide möödetega [– –] Ning panipaigad – kui neid olemas on, on juhuslikult paigutatud ja oma mahult ja arvult otse järjekindlalt allpool minimaalvajadust.“⁴² Sarv leidis, et majade tellijatel ja projekteerijatel tuleks vabaneda arusaamast, et tegu on teisejärguliste ja tülikate pindadega, vaid neid peaks käsitlema kui kogu perele olulisi laboratooriume, mille puhul on oluline töö täpsus ning aja ja tööjõu säästlikkus. Samas ei nõudnud ta olusid arvestades mitte kohest üleminekut täielikult sisseehitatud ja ülitehnoloogilisele köögile, vaid soovitas alustada näiteks süstemaatiliselt jaotatud köögilauast.

KMK tegevuse laia kandepinna tagas kõige muu hulgas odavate nõuandevihikute avaldamine. Tähelepanuväärselt ilmus esimesena 1937. aastal Mari Kauri „Puhaskodu I. Lutikad, prussakad ja nende tõrje“. Autor kirjeldab, kuidas parasiidid elavad „rahulikult“ paljudes kodudes, sest perenaised ei usu, et „oma pere lutikas“ võiks haigusi edasi kanda.⁴³ Tegutsenud ainult maainimeste vanameelse hoiakuga: 1939. aastal oli ka Tallinnas tollase linnaarsti Nikolai Sarve „tagasihoidliku arvestuse järele“ vähemalt 70 protsendil korterites lutikaid või muid parasiite.⁴⁴ See tõsine, kuid samas piinlikuvõitu probleem üleriikliku kodukaunistamiskampaania fookusesse ei tõusnud, seevastu KMK kuulutas 1938 võitluse kahjuritega ülemaalse puhtusenädala peateemaks.

1939. aastal ilmus KMK nõustamistegevuse osana „Kööki ja selle sisustamine“. Nagu teisedki vihud, sisaldas see praktilisi jooniseid ja tabeleid, kuid andis teemast ka uusimatele teadustulemustele tugineva üldharidusliku ülevaate. Nii olid temaatilisteks konsultantideks Tehnikaülikooli ehitusõpetuse laboratoorium, Põllutöökoja ehitustalitus, kodumajanduseksperdid Alma Martin ja Hilda Ottenson ning arhitekt Erika Nõva. Kodukaunistamise loosungeid isegi ei mainitud, seevastu esitati perenaise huvidest lähtudes siingi nõudeid nii ehitajatele kui ka arhitektidele. Esmajoones soovitati kinniseid maast laeni sisseehitatud kööke, mis tagaksid puhtuse ja aja ning tööjõu kokkuhoiu. Kõik köögisisustuse elemendid pidid täitma võimaluse korral mitut praktilist otstarvet, näiteks köögi ja söögitoa vaheline seinakapp-panipaik võimaldas hõlpsalt ka toitu serveerida ja isegi lihtsasse köögitauretti oli võimalik paigutada sahtlid. Maksimaalse ruumikasutuse ideaal viis ka mõne ehk liigagi lennuka soovituseni, näiteks ehitada lae alla eraldi seadeldisi rätikute kuivatamiseks.⁴⁵

Rahva suurt huvi KMK nõuannete vastu näitavad mitmed säilinud suuliste nõuannete registreerimise raamatud ja kirjalikud järelepärimised.⁴⁶ Kirju tuli nii linnast kui ka maalt, nii haritlaste kui ka lihtrahva hulgast, kusjuures mitmed huvilised olid köögimööblit ise valmistada soovinud mehed. Näiteks 1939. aastal pöördus KMK poole kirjaga Albert Väärtohu Muhust, kes soovis saada köögi kapplaua ning silmapesulaua jooniseid: „Kuna praegus minu töö peatub just köögi mööbli juures, siis mõtlen ma, et see mida teha, oleks tehtud otstarbekalt ja plaanikindlalt.“⁴⁷ Tellida sai viit eri tüüpi köögikappide ja -laudade jooniseid hinnaga 50 senti kuni 1.50 krooni ja nendega käisid tutvumas ka mööblit valmistavad firmad. Praktiliste nõuküsimiste kõrval oli ka erilisemaid muresid, näiteks külastas 1938. aastal koja

⁴² RA, ERA.2636.1.11. Raadioloengute konspektid. 1939–1940. M. Sarv. Korterist rahvakorterini, loeng 23.12.1940, lk. 10–13.

⁴³ M. Kauri. Puhaskodu I. Lutikad, prussakad ja nende tõrje. Kodumajanduskoja toimetused, vihik nr.1. Kodumajanduskoda, 1937. lk.1.

⁴⁴ K. Teder. Millest avalikult ei räägita. – Päevaleht, 17.07.1939. Nn. väikestest koduloomadest vt. pikemalt: H. Pärdi. Eesti argielu, lk. 140–143.

⁴⁵ M. Kauri. Köök ja selle sisustamine. Kodumajanduskoda, 1939, lk. 61.

⁴⁶ RA, ERA.2636.1.6. Kodumajanduskoda. Kirjavahetus isikutega kodukorralduse küsimustes. 1939–1940; RA, ERA.2636.1.14–15. Aiandus- ja kodukorraldusala nõuannete registreerimise raamat.

⁴⁷ RA, ERA.2636.1.2. Kodumajanduskoda. Kirjavahetus isikutega kodukorralduse küsimustes. 1939–1940, l. 8.



Sügisese toiduaineid
Kodumajanduskoja
väljapanekul, 1937.
AM F 23319: 10

bürood proua, kes uuris, millise päevateki ta peaks laskma valmistada, et see sobiks tema elektripliidiga.⁴⁸ KMK büroos avati koja poolt katsetatud ja parimaks tunnistatud kodukaupade väljapanek, mida hooajaliselt uuendati. Tutvuda sai eeskujuliku köögimööbli ning uudsete kodumasinatega. KMK töötas küll välja mitmeid norme, kuid nõuannete jagamisel püüti lähtuda reaalistest tingimustest, nii näiteks koostas kodukorrastustoimkond köögis vajalikest tarbeesemetest kolm varianti vastavalt majanduslikule olukorrale.

Regulaarse tegevuse kõrval keskenduti lühematel perioodidel intensiivsemalt eriteemadele. Koja kampaaniate korraldus näitab nende võimekust kaasata teisi institutsioone ja rakendada riigieelarvelist toetust laiade ühiskonnagruppideni jõudmiseks. Näiteks 1938. aasta mais toimunud ülemaalse puhtusenädala korraldamisse olid kaasatud linnade tervishoiuosakonnad, kes kontrollisid söögisaale, õuede ja köökide korda; Haridusministeerium, kelle kaudu koolides korraldati koristustöid, võistlusi ja loenguid ning levitati KMK lendlehti; samuti ajakirjandus ja ringhääling temaatiliste artiklite ja saadetega.⁴⁹ Koja sihtgrupiks ei olnud ainult need, pigem keskklassi kuuluvad või pürgivad naised, kes kuulusid seltsidesse ja käisid kursustel. KMK teise tegevusaasta aruandes sõnastati vajadus töötada eeskätt vähem haritud naistega: „[– –] ettevalmistuseta naiste juurde peab jõudma kodumajandustöö. Algkooli lõpetab igal aastal u. 10 tuhat, neist ainult pooled jätkavad õppimist, nende kodud vajavad abi ja nõu.“⁵⁰ Tõdeti, et kui maanaised on küll aeglaselt õpetusi omaks võtma, kuid seda siiski teevad, siis kõige probleemsem on olukord töölisperedes. Neile pöörati eraldi tähelepanu, näiteks peeti selleteemalisi nõupidamisi Tööliskoja, Maatöölise ja Väike- maapidajate Kojaga ning Töölisühingute Keskliiduga. Ühiselt otsustati saata instruktorid suurematesse tööliskeskustesse, nagu Kohtla ja Kiviõli, samuti suuremate linnade tööstusrajoonidesse, kus korraldati kursuseid ning loenguid.⁵¹

Söömisesest teadliku toitumiseni

19. sajandi lõpust alates oli üheks kodumajanduse võidukäigu väljenduseks kulinaarne idealism – usk, et õige ja tervisliku toitumisega saab muuta inimesi ja ühiskonda paremaks.⁵² Ka

⁴⁸ Naiste tööriigis. – Lääne Elu, 28.11.1938.

⁴⁹ RA, ERA.2636.1.6. Kodumajanduskoda. Artiklid ja töökavad, l. 58.

⁵⁰ Kodumajanduskoda teisel tegevusaastal, lk. 13.

⁵¹ Jõukohane kodumajandus igasse perekonda. Kodumajanduskoja nõuandla töö. – Päevaleht, 20.03.1937.

⁵² L. Shapiro. Perfection Salad. Women and Cooking at the Turn of the Century. University of California Press, 2009, lk. 4–5.

Eesti toidukultuuri arendamine 1920.–1930. aastail toimus eeskätt tervise- teadlikkuse kontekstis. Kodumajandus- õpetajate sulest ilmus hulk uuendus- likke kokaraamatuid ja toitumisalaseid käsiraamatuid, milles kritiseeriti liiga soolast, liharikast, rasvast ning ühe- külgset toitu ja kiideti taimetoite. Levi- sid teadmised vitamiinide kasulikest omadustest ja 1930. aastatel hakati perenaisi õpetama ka kaloreid arves- tama. Kuigi kodumajanduskoolides ja -kursustel käinud oskasid valmistada maitsvat toitu, pääses maksvusele siiski põhimõte, mille sõnastas toitlusekspert Olga Kesk: toidu peaeesmärgiks ei ole kokakunst, vaid tervislikkus.⁵³

KMK toitlustustoimkonna ülesan- deks oli toitlusolude uurimine, paran- damine ja suunamine. Selleks töötati välja toitumishinnad eri aastaegadel ja koostati näidismenüüsid. Raadio- loengutes rääkisid Hilda Ottenson, Laine Pant, Salme Masso, Hilda Pag- land, Mari Ambos, Mari Kauri ja Karin Padernik aed- ja puuviljade kasvatami- sest, toiduks valmistamisest ja hoidista- misest, hooajalistest ning pühadetoitudest ja laste toitlustamisest, samuti köögi sisseseadest ja korrashoiust. Eraldi loenguid pühendati näiteks jõhvika-, pohla-, pihlakamarja-, seene-, herne-, spinati- ja redisetoitule, vegetaarsetele suppidel ja salatitele. Just taimetoitude osas olid edusammud paraku kõige aeglasemad. Nii tödes Mari Kauri 1938. aastal, et koja esmajärguline ülesanne on „selgitada ja õhutada, et köögivilja kasvatamine leviks meie kodu- aedades nii liikide mitmekesisuselt kui ka vajalikult hulgal ja et saadav materjal rakendataks teadlikult leibkonna toitlustamisel [– – –] Meil on veel palju kodusid, kus köögivilja kasvata- takse ja kasutatakse ainult n.-õ. supijuurteks [– – –] lisatakse ainult mõni üksik porgand või kaalikaviil supi sisse maitseks.“⁵⁴

Eriti tõsteti esile kodumaiseid toiduaineid – piima, kala ja kartulit, mille tarbimine oli lisaks rahva tervisele kasulik ka Eesti majandusele. Seepärast toetas KMK riiklike piima- ja kalapropagandabüroode tegevust, koos korraldati kursusi ja avaldati lendlehti. Just naiste asjatundliku tarbimise oskuses nähti suurt mõju kogu ühiskonnale: „Teadlikult majandaval naisel on suuri võimalusi majanduselu korraldamiseks ja tervendamiseks.“⁵⁵

KMK toimetiste sarjas ilmus 1939. aastal Hilda Ottensoni, Karin Paderniku ja Laine Uusme koostatud vihik „Odav ja tervislik toit“, milles rõhutati kodumaiste toiduainete tar- bimise tähtsust nii tervise kui ka säästlikkuse seisukohalt ning hoolikat vitamiinide ja kalorite



Marmelaadi katsete tulemusi jälgimas, 1937. AM F 23319:7

⁵³ O. Kesk. Uued teed toitluses. Mida ja kuidas peame sööma? Uue kodu käsiraamatuid VI. Eesti Kirjanduse Selts, 1938, lk. 63.

⁵⁴ M. Kauri. Kodumajanduslike kursuste ja loengute ülesanded aianduse alal. – Kodumajanduskoda teisel tegevusaastal, lk. 28. Vt. lisaks: A. Kannike, E. Bardone. Veri või vili, lk. 53–56.

⁵⁵ S. Lang. Kodumajandusnõuandja naise majandusliku mõtteviisi arendajana. – Kodumajanduskoda teisel tegevusaastal, lk. 32.

arvestamist toiduvalikul. Erilist tähelepanu pöörati laste toidulauale, sest koja 1938. aasta ankeeturingu andmeil⁵⁶ toitlus rahuldavalt vaid 10–12% koolilastest, ülejäänud kas ei söönud koolis üldse või oli nende toit väga ühekülgne. Hilda Ottenson iseloomustas seda nii: „Aedvil puudub peaaegu täiesti, ainult 1–2% märgib korda või paar oma toidukordades ka mõnda aedvilja, kartul ja hapukapsas välja arvatud. Haruldaset väike on kohupiima tarvitamine. Maal on [– –] ülekaalus kartul ja jahukaste ning mõningad supid.“⁵⁷

Käivitati ulatuslik nõustamisteenus, mida KMK säilinud materjalide põhjal otsustades kasutati väga aktiivselt. Korraldati rohkeid loenguid ja näidistoidutegemisi, näiteks Tartu koolides igapäevase toidu valmistamise demonstratsioone. Kursused äratasid suurt huvi, näiteks 1937. aastal Tartu Rahvaülikoolis toimunud kursustel osales üle 300 inimese. Maal tunti eriti huvi igapäevase otstarbeka toitlustamise vastu.⁵⁸ KMK nõustajad toonitasid, et toitlustamises ei peaks alluma moevooludele, vaid arvestama kohapeal saada olevaid toiduaineid ning eriti pöörama tähelepanu säilitusvõimalustele.⁵⁹ Muu hulgas hakkas KMK esile tõstma traditsioonilisi talupojaroogi – neid leidub näidismenüüdes, näiteks 1938 toimunud kodundusnõunike kursustel valmistati ja tutvustati Mulgi-, Setu- ja Saaremaa rahvustoite. KMK töötas läbi ERM-i söögimajanduse kogusid ja plaanis ka rahvustoitude raamatu koostamist.⁶⁰

Normid polnud eesmärgiks iseeneses, vaid pidid kaasa aitama rahva enamiku säästlikule, kuid tervislikule toitumisele. Hilda Ottenson sõnastas selle hoiaku kokkuvõtlikult: „Tuleb vahet teha tervisliku igapäevase toitlustamise ja kokanduse vahel. Kokanduse alal on toiduainete suurem ümbertöötamine ja segamine ehk õigustatud, kodusel toitlustamisel aga suhtume sellesse täiesti eitavalt. Kokanduses vajalik rahvusvahelise köögi ja toitute nimede tundmine, kuid igapäevasel rahvatoitlustamisel tuleb see kõrvale jätta. [– –] Rahvatoitlustamisel peaksid seepärast igasugused segamised, täitmised ja liigsed toiduainete ühendamised ära jääma.“⁶¹ Sellist uut toidudiskursust juurutasid kodumajanduseksperdid vahelduva eduga ka mujal maailmas: teaduspõhistel kokanduskursustel rõhutati kõike muud peale maitse – planeerimist, valmistamise tehnoloogiat, serveerimist, kuid toidu meelelisest nautimisest ei räägitud.⁶²

Koostöös Eesti Tervishoiu Instituudiga uuriti kodumaiste puu- ja aedviljade vitamiinisisaldust ning tehti katseid tervislike hoidiste väljatöötamiseks. 1937. aastal alustas Tartu Ülikooli professor Mihkel Kask KMK toetusel ja tellimisel uuringuid C-vitamiini sisalduse kohta kodumaistes taimedes ja ka toiduainetööstuse toodetes, samuti tegi ta katseid aedviljade keetmise ja aurutamise kohta. Ülikooli farmakoloogia instituudis uuriti ka kodumaiste toiduainete rauasisaldust.⁶³ Hilda Ottenson kritiseeris kaasaegse toiduteaduse vähest väärtustamist nii riigi kui ka üksikisikute tasandil: perenaised pööravad sageli sigade toitmisele palju suuremat tähelepanu kui laste söögile, teaduslikult uurivad loomade söötmist nii ülikooli veterinaariateaduskond kui ka arvukad katsejaamad, kuid samas puuduvad inimest puudutavad rakenduslikke toitumisuuringuid tegevad asutused.⁶⁴

1930. aastatel lisandusid KMK muudele haridustöö vormidele ka näitused. Aidati korraldada mitmeid väljapanekuid naisseltside ja kodumajanduskoolide ruumes. Eriti suurt tähelepanu pälvis juba kriisiajal, 1940. aasta märtsis Tallinnas avatud näitus „Meie igapäevane

⁵⁶ Harju- ja Tartumaa algkoolidesse saadeti 2000 ankeeti, millesse õpilased märkisid oma igapäevase toidusedeli nädala jooksul, täidetult tagastati 1733 ankeeti. Kahjuks pole see materjal säilinud.

⁵⁷ Kodumajanduskoda kolmandal tegevusaastal, lk. 19.

⁵⁸ Jõukohane kodumajandus igasse perekonda. Kodumajanduskoja nõuandla töö. – Eesti Päevaleht, 20.03.1937.

⁵⁹ Toiduainete säilituskohtadest ja nende moderniseerimisest vt. pikemalt: M. Tamjärv. Keldriraamat. Hea Lugu, 2014.

⁶⁰ Kodumajanduskoda kolmandal tegevusaastal, lk. 11, 22.

⁶¹ H. Ottenson. Rahvatoitluse suund. – Kodumajanduskoda kolmandal tegevusaastal, lk. 61.

⁶² L. Shapiro. Perfection Salad, lk. 68–72.

⁶³ Kodumajanduskoda kolmandal tegevusaastal, lk. 19.

⁶⁴ H. Ottenson. Rahvatoitluse suund. – Kodumajanduskoda kolmandal tegevusaastal, lk. 59–60.

leib ja kehakate“. Näitust iseloomustas didaktiline stiil, nagu seda kirjeldas koja liige ja Haridusministeeriumi kutsehariduse nõunik Alma Martin: „Kogu väljapanek kujundab endast nagu õpperaamatu, mille lehed suurte tabelitena täidavad Börsisaali seinu.“ Esimeses osas tutvustati inimkeha vajadusi teadusliku toitumise aspektis, teises õpetati perenaissi teadlikult ja säästvalt sisseoste tegema, kolmandas otstarbekat toiduvalmistamist ja neljandas laste toitlustamist. Näitusel jagasid asjatundjad lisaseletusi.⁶⁵

KMK toitlusekspert Salme Eslas tõi eduka nõustamistöe eeldusena esile, et eelnevalt tuleb koguda infot kohalikest oludest ja kohandada kursusi sellele vastavalt. Samuti peeti vajalikuks pidada loengu lõpul läbirääkimisi, et kuulajatel kujuneks arusaam, et teema puudutab nende argielu. Leiti, et ka toidualaste kursuste planeerimisel tuleks kesklinnaadele eelistada aguleid ehk anda abi sinna, kus seda kõige rohkem vajatakse.⁶⁶

KMK tegevuse analüüs näitab, et selle edumeelset poliitikat kujundas suuresti peasekretär Hilda Ottenson. Ta oli plaanide ja aruannete koostaja, koja peamine kõneisik meedias ning aktiivne publitsist. Ottensoni vaateid iseloomustab ratsionaalsus ja süstemaatilisus. Teadusliku jüngrina vaimustus ta kõikvõimalikest normidest, tabelitest ja kartoteekidest, aga mõistis sotsiaalseid põhjusi, miks muutusi ei saa oodata üleöö ja vaja on paindlikkust ning kannatlikkust. Ta tõdes, et juhiseid anda on kerge, kuid tegelikkuses võtab vähimagi uuenduse ja paranduse tegemine palju aega ning eeldab nii rahalist kui ka inimressurssi. Ottenson hoiatas ka liigse kampaanialikkuse eest: „Hoogtööd ei tohi olla liiga ulatuslikud: siis on raskusi nende läbi viimisega – inimesed ehmuvad ja löövad sellele käega.“⁶⁷ Ta soovitas kursuste arvu piirata ja selle asemel korraldada rohkem üksiknõustamist kodudes.⁶⁸ Samuti leidis ta, et kodumajandusliku nõuandetöö alal pakutav peab olema elulähedane, kohandatav igasuguse sotsiaalse tasemega kodudele.⁶⁹ Samas toonitas ta moraalse kasvatuse tähtsust – kohusetunnet, enesevalitsemist, vastupidavust, tahet ilusat esile tuua. Kodumajandustöö on ideaalis nii inimest kui ka rahvusriiki arendav tegevus, niisiis väljendavad tema kõned ja kirjatööd sotsiaalset ja teaduspõhist rahvuslust.

1930. aastate lõpul kõlas KMK hääl mitmes laiemalt naiste ühiskondlikku seisundit puudutavas küsimuses. Nii näiteks võideldi selle eest, et tõstetaks emade nõuandlate toetust, et koolijuhtideks määrataks rohkem naisi, samuti astuti naiste võimaluste kitsendamise vastu hariduses. 1938. aastal protesteeriti koos naisorganisatsioonidega kava vastu vähendada gümnaasiumides ja keskkoolides matemaatikatunde tütarlastele, leides, et „elu nõuab töös ja tegevuses võrdset arenemisastet mehelt ja naiselt“.⁷⁰ Eesti naisliikumise emantsipatsiooni üheks oluliseks saavutuseks kodumajanduse kaudu oli ka Eesti Naisliidu Kodumajanduse Instituudi (asutatud 1935) tegevus, mida juhtis Marie Reisik. Tegu oli tänapäevases mõistes rakenduskõrgharidust pakkuva õppeasutusega, kus sai õppida kodumajanduse, sotsiaalhoolikande või lasteaikakasvatava erialal ja mis riigi toel sai 1939. aastal avatud ülilmoodsa koolihoone. Tähelepanuväärselt olid kooli õppekavas mitte üksnes rakenduslikud ained, vaid ka sotsioloogia, kultuuri- ja kunstiajalugu, majandusteadus jne.⁷¹

Kodumajanduskoda likvideeriti siseminister Maksim Undi dekreediga 1. augustist 1940 ja selle varad läksid üle Siseministeriumile.⁷²

⁶⁵ RA, ERA.2636.1.10. Kodumajanduskoda. Raadiolõngute „5 minutit perenaistele“ konseptid. 1940. Alma Martini raadiolõng 2.03.1940, lk. 159–160.

⁶⁶ S. Eslas. Kodumajanduslike lõngute ja kursuste ülesanded toitlustamise alal. – Kodumajanduskoda teisel tegevusaastal, lk. 24–26.

⁶⁷ H. Ottenson. Rahvatoitluse suund, lk. 62.

⁶⁸ Kodumajandusnõuanne tungigu igasse kodusse. – Postimees, 1.04.1937.

⁶⁹ Kodumajanduskoda teisel tegevusaastal, lk.15.

⁷⁰ Tütarlastele matemaatika-õpetuse kärpimise vastu. – Postimees, 3.09.1938.

⁷¹ M. Peil. Kõrgem koduharidus. – Sirp ja Vasar, 12.05.1989.

⁷² Kodumajanduskoja likvideerimise seadus. – Riigi Teataja nr. 87, 30.07.1940, lk. 1176. See ei tähendanud siiski kõigi KMK tegevuste lõppemist, nt jätkusid raadiolõngud perenaistele.

Naised tootmislahingus: Kodumajandusamet 1941–1944

Kodumajanduse arendustööd hakati uuesti korraldama Saksa okupatsiooni algul 1941. aasta septembris. Asutati Kodumajandusamet (edaspidi KA), mis tegutses Eesti Omavalitsuse Majandus- ja Transpordidirektooriumi, 1. juunist 1942 Majandus- ja Rahandusdirektooriumi ning 1. jaanuarist 1943 Põllumajanduse Keskvalitsuse alluvuses. Et kõik ressursid läksid rinde heaks, siis nappis nii tööstus- kui ka toidukaupu, lisaks lasus taludel toiduainete müügi kohustus. Ametlik ideoloogia nägi kodumajapidamiste esmast ülesannet põllumajanduse toetamises toiduainetootangu tõstmiseks. Nii kuulutas Eesti Omavalitsuse juht Hjalmar Mäe 1942. aasta jaanuaris toimunud Harjumaa omavalitsuste nõupidamisel, et eesti põllumees väljendab Saksa riigivõimule „oma tänu tagala ja rinde toitmise eest hoolitsemisega“ ja „annab oma parima eesti ja saksa rahva ühise võitluse kordaminekuks“.⁷³ Kodumajandusametnikud jätkasid siiski suuresti sõjaeelses vaimus teaduspõhist sotsiaalprobleemide lahendamisele suunatud tööd ja seetõttu on põhjust vaadelda perioodi 1941–1944 KMK tegevuse jätkuna. Nõustamises pandi kõige rohkem rõhku säästvatele majandamisele, päevapoliitika mõju väljendus eeskätt maakodudele keskendumises, sest selleks saadi ressursse põllumajandusele eraldatud summadest.

KA juhataja oli varem Maanaiste Keskseisits töötanud Erna Samarüütel,⁷⁴ abijuhataja, ühtlasi maanase tööalade ratsionaliseerimise eriteadlane oli Aino Käsper.⁷⁵ Lisaks tegutsesid nõunikud, toitlustamise eriteadlane Leida Soosaar, naiskäsitöö eriteadlane Elsa Irväl ja aianduse ning kodukorrasuse eriteadlane Hele Lüüs. Kohtadel töötas 11 maakondlikku ja 25 jaoskondlikku kodumajanduskonsulenti. Eelarves nähti kõige suuremad summad ette kirjastus- ja koolituskuludeks, jätkus ka sõjaeelne tegevus materjalide katsetamisel, samuti ankeetküsitluste korraldamine. Kuna KMK laialisaatmise järel olid kaduma läinud selle õppematerjalid, samuti olid hävinud või vananenud konsulentide isiklikud materjalid, tuli hankida uued tabelid, tööriietuse ja tööd hõlbustavate vahendite näidised. Aidati kaasa ka sõjas kannatada saanud majapidamiste taastamisele ja vabatahtliku abiorganisatsiooni Eesti Rahva Ühisabi tööle.⁷⁶

Tõenäoliselt E. Samarüütli 1941. aasta lõpul kirjutatud KA tegevuskava ülevaates rõhutatakse esmajärgulise ülesandena perenaise tööalade ratsionaliseerimist ja talude toitlustamise õiget suunamist, samuti kodukorrasust. Tä tõstis esile ka vajadust pöörata tähelepanu toiduainete õigele käitlemisele ja alalhoidule, „kuulutades kadu toiduainete raiskamisele“, samuti köögiviljakasvatusele, tarbeesemete korrashoiule ja ümbertegemisele, et pikendada iga eseme kasutust „viimase võimaluseni“.⁷⁷ Mõistagi tuli ametlikus dokumendis lähtuda okupatsioonivõimude seatud prioriteetidest rahvamajanduses. Nii kirjutas esinaine, et „praegu käimasolevas tootmislahingus on suuri ülesandeid igal kodumajandusalal tegelejal, et [– – –] ühtlasi edukalt kaasa aidata kogu rahva toitlustamise korraldamisele.“⁷⁸ Haridusdirektoorium taastas vähendatud mahus ka sõjaeelse kodumajanduskoolide võrgustiku ning Kodumajandusinstituudi tegevuse. Jätkati perenaistele suunatud loengute pidamist ja kursuste korraldamist. Näiteks 1942. aasta algusest kuni 1943. aasta 1. märtsini korraldati ligi 400 kursust umbes 8000 osavõtjale ja

⁷³ Põllumees on rahva kandvaim alus. Harjumaal algas tootmislahing. – Postimees, 15.01.1942, lk. 2.

⁷⁴ Erna Samarüütel (1905–1990) töötas 1930. aastail Maanaiste Keskseisits sekretärina, tema öde oli Kodumajanduskoja peasekretär Hilda Ottenson.

⁷⁵ Aino Käsper (1899–1986) oli Villem Reimani tütar, õppis Tartu Ülikoolis põllumajandust, oli 1924–1941 Saku kodumajanduskooli juhataja ja 1936–1940 Kodumajanduskoja juhatuse liige. 1944. aastast elas Rootsis ja oli aktiivne Eesti Komitee ning põllumajandusorganisatsioonide liige.

⁷⁶ RA, ERA.R-101.1.85. Põllumajanduse Keskvalitsus. E. V: Põllutöödirektooriumi Kodumajandusameti 1942. a. eelarve kavand.

⁷⁷ RA, ERA.R-1165.1.8. Kodumajandusamet. Loengud perenaistele kodu ja majapidamiste korrashoiu kohta. E. Samarüütel (?). Kodumajandusameti tegevuskavast, l. 4–8.

⁷⁸ RA, ERA.R-1165.1.8. Kodumajandusamet. Loengud perenaistele kodu ja majapidamiste korrashoiu kohta. E. Samarüütel. Kodumajanduse arendamistöö uuesti korraldamisel, l. 14.

535 loengut koos demonstratsioonidega umbes 12 000 osavõtjale.⁷⁹ Kuna sõjaolukorras olid aga suuremad kogunemised keerulised ja kohati lausa keelatud ning ka maanaisteseltsid said loa taas tegutseda alles 1943. aastal, siis pani amet rohkem rõhku üksiknõuannetele kodudes.⁸⁰ Samuti jätkusid kodumajanduslased raadiosaated.

KA säilinud materjalidest ilmneb mõneti üllatavalt, et sõja-aastail oli selle töös suurim rõhk naiste olukorra parandamisel nende koduse töökorralduse tõhustamise ja koormuse vähendamise kaudu. Sel otstarbel korraldati põhjalikke uuringuid. 1942. aasta sügisel ja 1943. aasta talvel dokumenteerisid ameti konsulendid taluperenaiste ajakasutust kõigis maakondades.⁸¹ Igas talus fikseeriti majapidamise suurus, elanike arv, tööd kergendavate masinate olemasolu, pandi kirja, mis raskendab perenaise tööd, kui sageli elamut koristatakse, joonistati üles aia plaan ning täpsustati, kui palju kasutatakse aiasaadusi. Samuti pidi perenaine aru andma, kui palju kulub tal päevas vett, kui palju ja milliste vahenditega pestakse pesu, aga ka milline on ajakulu riiete parandamiseks. Eraldi tabelisse märgiti kellaajalise täpsusega perenaise tööd, söögi- ja puhkeajad nädalapäevade kaupa. Omaette lühem ankeetküsitlus puudutas köögi sisseasetet ja seal tehtavaid töid ning toiduainete panipaiku.⁸² Tulemused kinnitasid maanaise suurt ülekoormust ja väheseid võimalusi selle koorma kergendamiseks.

Eraldi küsitlusega koguti andmeid pesupesemise kohta, mida levitati koos ameti otstarbekat pesemist õpetava lendlehega.⁸³ Kuna säilinud näib olevat vaid väike osa vastustest (paarkümmend 1942. aastal täidetud ankeeti Tartumaalt) ja küsimused on suunanud vastajat pigem ootuspäraseid vastuseid andma ehk kinnitatakse poolehoidu uuendustele ja lubatakse lendlehes soovitud kasutusele võtta, siis erilisi üldistusi nende põhjal teha ei saa. Siiski ilmnes, et pesu pesti tavaliselt kord kahe nädala tagant, kasutades traditsioonilisi palisid ja kurikaid ning tuhalehelist, triikraudu ja pesurulle oli üksikutel. Nii mõnedki naised tõesid takistusi nii uuele köögisisustusele kui ka pesuviisidele üleminekul: „läheks küll, aga mehed ei löö nõusse, ruume ka pole vastavaid“, soovitud kompressor lõhkuvat pesu, puuduvad materjalid või lubi seinte valgendamiseks, köögis puhtuse pidamist takistab see, et samas keedetakse seasööki.⁸⁴

1942. aastal avaldas Aino Käsper brošüüri taluhoonetest ja nende sisustusest eesmärgiga maanaise tööd paremini korraldada.⁸⁵ Samal teemal koostas ta ka põhjalikud loengumaterjalid.⁸⁶ Ta tõdeb, et kõige suuremaks probleemiks on maanaise liigne töökoormus, kuivõrd talumajapidamiste arenemisega „suurenenud nõuded toitlustamisel, kodukorrastus-, koduhoiu-, rõivastuse, lastekasvatuse, raamatupidamise jne. aladel nõuavad maanaiselt suuremat tööhulka, mistõttu tööpäev kestab vahetpidamata hommikust hilja õhtuni, mitte võimaldades talle isegi vabu puhkepäevi. On tüüpiliseks nähteks, et põllumees ei märka ega hinda maanaise igapäevast rasket tööd, kusjuures ta aga oma töid on katsunud kõige abinõudega mehhaniseerida ja hõlbustada [– – –] Naise tööaladel talus on praegu kõik tehnilised abivahendid jäänud samale tasemele, kus nad olid üks inimpõlv tagasi.“⁸⁷

⁷⁹ Maanaised täiendavad oma teadmisi. – Järva Teataja, 23.03.1943, lk. 4.

⁸⁰ Värskendatakse maaperenaise teadmisi. Kodumajandusliku nõuandetöö korraldamine maal. – Postimees, 11.12.1943, lk. 2.

⁸¹ RA, ERA.R-1165.1.5; RA, ERA.R-1165.1.2. Kodumajandusamet. Aja kasutamise vaatlustabelid talundite kodumajapidamistes.

⁸² RA, ERA.R-1165.1.9. Majandus- ja Rahandusdirektooriumi kodumajandusamet. Taluperenaiste andmed köögi ja säääl tehtavate tööde kohta.

⁸³ Puhas pesu väikese aja- ja seebikuluga. Kodumajandusamet, 1942.

⁸⁴ RA, ERA.R-1165.1.9. Majandus- ja Rahandusdirektooriumi kodumajandusamet. Taluperenaiste andmed köögi ja säääl tehtavate tööde kohta, l. 14, 18, 20, 21.

⁸⁵ A. Käsper. Talu hooned ja nende asetus. Eeldusi maanaise tööd paremaks korraldamiseks. Agronoom, 1942.

⁸⁶ RA, ERA.R-1165.1.7. Kodumajandusamet. Aino Käsper. Loengud teemal „Miks majandus vajab töökergendust“.

⁸⁷ A. Käsper. Talu hooned ja nende asetus, lk. 8.

Ta hindas elamuid üldisest majandusarengust maha jäänuks, olles eriti kriitiline köökide suhtes, mille olukorda ta nimetas „väga primitiivseks“. Neis puudus tihti kõige vajalikum sisustus, veevarustus ja kanalisatsioon ning isegi söögilaud ja kõik toimetused olid tülikalt aegaviitvad, samuti puudusid panipaigad.⁸⁸ Käsper pakkus välja põhjaliku kava nii taluhoonete planeeringu, ruumide sisustuse kui ka maanase parema töökorralduse ja ratsionaliseerimise, töötehnika ning abitööjõudude osas. Oma ettepanekutes toetus ta arvutustele, tuues näiteks argumendiks, et hoonete lahusehituse korral peab naine käima töökohtade vahel 21 km, koosehituse puhul aga ainult 6 km päevas. Sisustuses soovitas ta loobuda linnakorteritele valmistatud moodsast mööblist ja eelistada lihtsamat ise valmistatud mööblit. Samuti ei sobinud maaköökiides eeskujuks võtta linna „laboratoorium“-kööke, sest taluperenaise töö on palju mitmekesisem ja ta veedab köögis suurema osa ajast. Käsper pani Saksamaa ja Skandinaavia eeskujul ette hõlbustusvahendite – pesumasinad, pesukuivatajad, triikimismasinad, lihamasinad jne. – ühiskasutust, samuti ühistute rajatud pesukodasid ja leivaküpsetusahje.

Tundub, et Aino Käsper oligi Saksa okupatsiooni ajal kodumajandusliikumise jõulisim hääl. Tema tegevus ei piirdunud nõustamisega, vaid ta väljendas tolle aja kontekstis üpris radikaalset ja sotsiaalkriitilist arusaama argielu korraldusest ning nõudis selle reformimist. Majanduslike ja tehniliste probleemide lahendamise kõrval nägi ta naiste olukorra parandamise võimalust eeskätt konservatiivse mõtteviisi muutmises. Ta leidis, et tuleks loobuda vanast traditsioonilisest sugudevahelisest tööjaotusest ja mehed peaksid enda kanda võtma osa naiste koormusest, näiteks kõik loomakasvatusega seotud tööd, ning kodudes tuleks rahastada ka naise jaoks olulisi mugavusi.⁸⁹ „Tuleb tõsta arusaamist, et maanaist tuleb hinnata esmajoones kui ema, teiseks kui koduperenaist ja alles kolmandaks kui taluperemehe abilist välistöödel.“⁹⁰

Kodumajandusamet jätkas ka misjonitööd korra ja puhtuse rindel. Hoolimata rohketest kirjutistest ja kampaaniatest oli olukord selles vallas, eriti maal, visalt paranenud. Nii kirjeldas Leida Soosaar ühes oma sõjaaegses raadioloengus üsna tüüpilist pilti, kus kodukaunistamine on piirdunud välise fassaadi korrastamisega, kuid selle taga valitseb kaos: „Tuppa astudes avaneb teine maailm [– – –] laual vedelevad mustad nõud segi raamatute ja kinnastega. Laual, kus asub supikauss, leib, taldrikud, teeb koolilaps oma igapäevaseid ülesandeid. [– – –] Sahvris on tunda vastikut tõkati, sõnniku ja toidu lõhna. Kasti alt nurgast vaatavad välja vanad pastlad, hobuserangid, kuski naela otsas ripub perenaise laudaseelik, samas laual asub leib, lahtine piimakauss, kuhu on pidanud oma elu lõpetama uppumise surmaga ilus hall „õnne-ämblik“.“⁹¹ Soosaar nimetab erilise „valulapsena“ voodeid: „Tihti näeme, et voodi seisab päev läbi sellisena, nagu sealt hommikul on välja hüpatud. Riided segi, kott otsest kõrge, keskelt lohus, linad (sageli need puuduvad) segamini ja mustad. Päeval ronivad lapsed jalannõudega voodisse. Töölt tulles heidetakse tööriietega, poriste saabastega voodisse jne.“ Asi polnud sõjaaegses viletsuses, vaid koduste asjade ja tegevuste heakodanlikul viisil korrastatud „lahtriteks“ jaotamist ei peetud ikka veel oluliseks.

Toidumajanduse valdkonnas jagas Kodumajandusamet mitmekesisid õpetusi ja juhiseid toiduainete kokkuhoiuks ning aseainete kasutamiseks. Nii näiteks rõhutas Salme Masso oma raadioloengus,⁹² kui oluline on toiduainete õige pakendamine ja säilitamine, samuti nende säästlik ettevalmistamine, näiteks juurviljade koorega keetmine ja küpsetamine. Kuna talud olid kohustatud piimatööstustele ära andma täispiima, kuid said tagasi 60% kooritud piimast,

⁸⁸ Samas.

⁸⁹ RA, ERA.R-1165.1.7. Kodumajandusamet. Aino Käsper. Loengud teemal „Miks majandus vajab töökergendust“, l. 7.

⁹⁰ Samas, l. 23.

⁹¹ RA, ERA.R-1165.1.8. Loengud perenaistele kodu ja majapidamise korrashoiu kohta. Leida Soosaar. Puhtuse ja korra küsimusi. Raadioloeng 16.03.1942, l. 115–120.

⁹² RA, ERA.R-1165.1.8. Loengud perenaistele kodu ja majapidamise korrashoiu kohta. Salme Masso. Toiduainete ratsionaalsest kasutamisest. Raadioloeng 8.12.1941, l. 39–41.

siis tutvustati lahjast piimast tehtud kohupiimatoite. Eriti palju propageeriti looduslikke toidutaimi, nagu nõges, naat, hapu oblikas, samuti või aseaineid – näiteks hautatud margariini maitseainetega, kartuli-, spinati- ja riivjuustu lisandiga võid, samuti rasva, jahu ja või segu ehk „võipikendust“.⁹³ Välismaiste vürtside puudumisel sai neid asendada kodumaiste maitsetaimedega, näiteks kalmusejuuri võis kasutada ingveri ja kuivatatud saialilli safrani asemel; maitsetaimi sai lisada klimpidesse ja pannkookidesse. Jõhvikamahлага soovitati keeta putru ja kasutada seda salatites äädika asemel.⁹⁴ Propageeriti ka suhkrua vesihoidiseid, püreesid ja marmelaade. Sõjaaja uudistoiduna tutvustati näiteks suhkrupeediputru pihlakatega.⁹⁵

Kokkuvõtteid ja taaskasutust käsitlevate loengute ja kursuste, samuti näituste ja lendlehtede teemad puudutasid ka riietust ning jalatseid. Sõjalaulukorras oli eriti kriitiline olukord jalanõude osas, kuivõrd saapavabrikud töötasid rinde heaks. KA jagas nõuandeid viltide valmistamise kohta ja soovitas kodus ise teha riidest pealsetega kingi. Näiteks leiti sedagi, et taldade kõvendamisel võiks eeskujuna võtta traditsioonilistest saarlaste „asfaltkingadest“ – määrada riidest tallad tõrvaga ja puistata neile peent liiva.⁹⁶ Naisi õpetati kangaid värvima taimedega, sealhulgas ka näiteks kurgisoolvee, õunapuukoore, rabarberi, mooniõite ja kaselehtedega. Samuti soovitati kaselehti kasutada pesu pesemisel vee pehmemdamiseks ning naeri-, takja- ja spinatilehti või kastanimune villaste esemete pesemiseks.⁹⁷

Niisiis taastusid 1940. aastal suletud KMK töö põhisuunad aastail 1941–1944 vaatamata sõjale suhteliselt kiiresti. Jätkus suuresti ideoloogivaba ratsionaliseerimisele ja säästlikule majandamisele suunatud haridustöö, kusjuures maanaiste elutingimuste uurimisel ja nende olukorra parandamist nõudes võeti senisest radikaalsemgi positsioon.

Kokkuvõtte: kas kodu vabrikuks või ühiskond koduks?

Ajaloolased Ago Pajur ja Andres Kasekamp on esile toonud, et aastail 1934–1936 Eestis loodud kutsekodade tegevus kujunes sootuks erinevaks sellest, mida autoritaarse poliitika juhid olid neile kavandanud. Kojad ei õigustanud valitsevate kihtide ootusi, sest tegelikkuses said paljudes neist juhtivatele kohtadele opositsionäärid, kodade koostöö ei laabunud ja tekkisid sisemised vastuolud.⁹⁸ Ka KMK nelja ja poole tegevusaastaga, millele lisandus ligi kolm aastat Saksa okupatsiooni ajal samas vaimus tegutsenud KA tööd, kujunes selle roll talle esialgu määratud puhtolmelise nõuande- ja haridustöö koordineerimisest märksa laiemaks. Olukorras, kus naiste esindatus seadusandlikes organites ja omavalitsustes oli tagasihoidlik, kujundas „naiste parlament“ üpris aktiivselt avalikku arvamust ja poliitikat. Kodukultuuri suunavad naised rõhutasid küll perenaiste vastutust rahva tervise ning elujõu tagamisel, kuid samas ka võimestasid naisi. Seega võib KMK ja selle järglase KA tegevust argielu tsiviliseerimisel, naiste emantsipeerumise soodustamisel ja ühiskonna sidususe suurendamisel hinnata edumeelseks.

Kodukultuuri edendamist nägid tollased naisliikumise juhid võimalusena kergendada naise töökoormat ja anda talle rohkem võimalusi erialaseks ja ühiskondlikuks eneseteostu-

⁹³ L. Soosaar. Või aseaine leiva katteks. – Eesti Sõna, 15.09.1943, lk. 4.

⁹⁴ L. Soosaar. Kogugem ja kasutatagem jõhvikaid. – Sakala, 22.04.1942, lk. 2.

⁹⁵ RA, ERA.R-1165.1.8. Kodumajandusamet. Loengud perenaistele kodu ja majapidamise korrashoiu kohta. Pihlakad väärtuslikud C-vitamiini allikad, l. 162–163.

⁹⁶ RA, ERA.R-1165.1.8. Kodumajandusamet. Loengud perenaistele kodu ja majapidamise korrashoiu kohta. Toakingade valmistamisest, l. 188–189.

⁹⁷ RA, ERA.R-1165.1.8. Kodumajandusamet. Loengud perenaistele kodu ja majapidamise korrashoiu kohta. Näpunäiteid villaste esemete pesemisel, l. 12–13; Taimedega värvimine, l. 28–29.

⁹⁸ A. Pajur. Tasaalulitamine. – Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Ilmamaa, 2005, lk. 94–99; A. Kasekamp. Corporatism and authoritarianism in the Baltics: Päts' Estonia in comparison. – Antonio Costa Pinto (toim.). Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe. Routledge, 2017, lk. 257–271.

seks. Võib mõneti nõustuda hilisema kriitikaga, et kõrgenenud esteetilised ja hügieenilased standardid ning surve nii oma töid kui koduruumi viimse võimaluseni planeerida ja süstematiseerida – vähemalt esialgu, kui kodumasinaid oli vähe – tähendas seda, et naiste tööhulk oluliselt ei vähenenud. Üleminekul talupojaühiskonnast moodsasse ühiskonda võis naiste püüe vastata nii vanadele kui ka uutele nõudmistele ja nende koormat isegi suurendada.⁹⁹ Avalikus diskursuses jäi elujõuliseks ka paljude arvamusiidrite konservatiivne nägemus, et naised võiksid ja peaksid jääma ainult oma liistude juurde – tegelema piiratud eluoluküsimustega ja „kodukaunistamisega“ selle loosunglikus tähenduses. Ometi ei kinnita Eesti kogemus mõnede naisajaloo uurijate seisukohta, et kodumajandusaktivistid vastandusid feminismile ja sotsialismile, et naiste sfääris taasluua teisejärguline meeste maailm ja kinnistada barjääri nn. naiste sfääri ja tegeliku töö vahel.¹⁰⁰

1930. aastate teisel poolel hakkas ametlik ideoloogia rohkem tähelepanu pöörama rahvusriigi fassaadile ja konservatiivsetele pereväärtustele. Naisorganisatsioonide katusena toimunud KMK aga kasutas riigi märkimisväärselt kasvanud rahalist tuge eeskätt ratsionaalseks ja teaduspõhiseks argielu tsiviliseerimiseks ning naiste kutselise ja poliitilise pädevuse esiletõstmiseks. KMK kujunes avalikuks areeniks, mille kaudu oli võimalik riigile senisest palju tõhusamalt esitada terviseedendamise ja parema elukeskkonna loomise nõudmisi. Tänu KMK aktiivsele hoiakule teadvustati kodumajandusega seotud probleeme sotsiaalprobleemidena ja saadi nende lahendamiseks rahastust. Sotsiaalselt suunitluselt pöörati tähelepanu pigem keskmise või madalama sissetulekuga peredele. Puhtuse- ja tervisestandardite tõstmise vahendina ei nähtud enam ainult naiste suuremaid pingutusi, vaid ühiskondlike ressursside jaotamise, poliitika ja planeerimise muutmist peresõbralikumaks. Kodu kui kvaliteetset elukeskkonda ei käsitletud KMK rahvusriigi fassaadi teemana, vaid väljendas ametliku kodukaunistuskampaania suhtes kriitilist hoiakut. Koja tegevus keskendus praktilisele nõustamistegevusele ja oma märgukirjade ning seisukohtade kaudu püüti riiklikku poliitikat muuta, mitte sellega kohanduda. Nii esindas KMK ametliku ja konservatiivse rahvusluse kõrval oma tegevusega põhjamaist, tsiviliseeriv-ratsionaalset ja sotsiaaldemokraatliku kallakuga rahvuslust.

⁹⁹ Vrd. A. Ollila. Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939. Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia Tutkimuksia 173. Helsinki, 1993, lk. 121–126; S. Rowbotham. Dreamers of a New Day, lk. 144; B. Ehrenreich, D. English. For Her Own Good. Revised Edition. Anchor, 2005, lk. 142.

¹⁰⁰ Näiteks L. Shapiro. Perfection Salad, lk. 43, 207.